



Роман ГОЛИК

**МІЩАНИН І МІСТО:
ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ
ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ
СТЕРЕОТИПИ ЛЬВІВ'ЯН У XVII ст.
(на прикладі Львівського літопису)**

Автор аналізує уявлення про ранньомодерний Львів у свідомості його жителів. На прикладі Львівського літопису простежено, як львів'яни сприймали міський простір і час, воєнні конфлікти, як розглядали етноконфесійні ідентичності сучасного їм суспільства.

Ключові слова: Львів, Львівський літопис, міська культура, ментальність, етнокультурні стереотипи.

© Р. ГОЛИК, 2012

Проблема повсякденного побуту, ментальності й етнокультурної свідомості львів'ян у ранню нову епоху уже була об'єктом наукових студій, починаючи від досліджень Владислава Лозинського [23], Івана Крип'якевича [13], й до праць сучасних українських вчених Я. Ісаєвича, В. Александровича, В. Балушка, М. Капраля, І. Замостяник, Б. Петрищак тощо [1, 2, 3, 7, 8—9, 12, 16]. Наше дослідження має вужчу мету: в світлі лише однієї опублікованої писемної пам'ятки — Львівського літопису — простежити, як структурували свій побут жителі міста, як уявляли собі соціум і світ навколо себе. Іншими словами, проблему можна сформулювати так: «категорії тексту і категорії ментальності» чи «текст і культурний контекст». При цьому ранньоновітній (чи пізньосередньовічний) Львів ми розглядаємо не стільки як географічну чи політико-адміністративну одиницю, а як культурний простір, де проходить життя людей [6]. Отже, предметом цього дослідження є не так реальне, як уявне місто, відображене у ментальності його жителів та у їхніх текстах.

Категорії тексту. Спочатку спробуємо проаналізувати верхній культурний пласт, «зовнішню форму» аналізованого тексту. З цього погляду Львівський літопис — 20-ти сторінкова рукописна вставка, вміщена у більшій книзі, яку, судячи із контексту, уклав львівський міщанин XVII ст. — український священник Михайло Гунашевський. Власне його традиційно вважають і автором самого літопису, хоча щодо цього є різні думки (дет. див: [4, с. 13—24]). Текст літопису публікували кілька разів: за редакцією М. Погодіна [14], А. Петрушевича [15], О. Левицького [11], проте у нашій студії ми опираємося на публікацію в дослідженні О. Бевза [4, с. 99—124].

Назва цього твору в літературі також зазнала еволюції: від оригінального — описового — заголовку «Ісписаніє літом от рождества Христова... року і по нім імущих» до вторинного, який вказує на місце написання хроніки, — «Львівський літопис». Змінювалися також і оцінки пам'ятки. Так, Іван Франко, називаючи автора «священником Гунасевичем», звернув увагу не на вміщений у його книзі літопис, а на «Пересторогу» — переписану тут же полемічну пам'ятку антикатолицького спрямування. Він розглядав літопис Гунашевського просто як хроніку Ставропігійського братства, схожу з аналогічними текстами такого ж типу: «Від кінця XIV віку роблено у Львові принагідні записки у окремі книжці, із яких постав Львівський літопис. Подібні записки

роблено по різних південноруських монастирях, як ось у Добромильським та Підгорецьким у Галичині, у Мгарським на Україні», — зазначав Франко [18, с. 250]. Натомість Михайло Грушевський схилявся до тої версії, про Львівський літопис як записки невідомого «студента 1640-их рр.» (дет. див: [4, с. 13—24]). Ми приймаємо думку, що автором хроніки, ймовірно, є Михайло Гунашевський. Однак, безвідносно до цього, важливо те, що перед нами — записки львів'янина середини XVII ст., які частково мають компілятивний характер, а частково відтворюють індивідуальний досвід життя й спосіб мислення тогочасного міщанина. Водночас сам збірник М. Гунашевського, в якому вміщено літопис, зберігався в архіві Львівського братства, був об'єктом зацікавлення у цьому середовищі, і отже, є джерелом для вивчення також і його настроїв [10, с. 38].

Візуальними орієнтирами тексту є проставлені в ньому дати від 1339 до 1649 рр. Тому його початкова назва («Ісписаніє літом от Рождества Христова... року і по нім імущих») цілком закономірна. Більшості дат відповідають різні за розміром елементи тексту — літописні повідомлення. Одні обмежені словосполученнями або максимально короткими реченнями на зразок «Татаре проводніі» або «Ярослав погоріл» [4, с. 99, 100]. Інші розтягнуто на цілу сторінку. Це частина дат не співвіднесена з історичними подіями: біля них нема жодного запису. На полях літопису, поруч із датами та основним текстом, вміщено також примітки різного розміру: від окремих слів (на зразок «Велет» або «Новина») до речень («Місяць ушел бул с неба» [4, с. 120]). Водночас помітна певна тенденція. У міру наближення до кінця Львівського літопису розмір текстів у ньому зростає.

Більшість записів у літописі зроблені староукраїнською мовою XVI—XVII ст., з вкрапленнями церковнослов'янських афоризмів. Тільки на початку хроніки вміщені записи польською мовою, а одна з приміток на полях — латиномовна. Певну специфіку можна помітити і в тому, як автор літопису описує події. З одного боку, бачимо прагнення до максимальної економії словесних засобів. Наприклад, під 1500 роком читаємо: «Татаре Ярослав спалили і турци Рогатин звоювали», а під 1501 — просто «То ж» [4, с. 99]. Така спрощеність, по суті формалізм, — наслідок того, що літописець не зміг вибрати з про-

читаної літератури більше фактів, і вписав у свій текст тільки ті, які віднайшов. В інших випадках — там, де автор прагнув передати ритм сучасних йому подій, у літопис проникають елементи живого мовлення. Це робить текст водночас і динамічним, і непротистим для сприймання: «Тен шляхтич, маючи надію, що єсть войско польское, «юж ся козаков не боїмо», випавши з замку, забрали онї подводи козацькіі», — читаємо під 1637 роком [4, с. 117].

Тому поруч зі спрощеними до мінімуму описами на зразок «Наливайка згублено» або ж «Цар до Москви ішол», у літописі зустрічаємо й дуже складні конструкції: «Король Владислав четвертий перед вознесенієм умер, по котрого смерті в тиждень войсько кварцяное, которое на козаки било пошло на весну на Україну, Богдан Хмельницький, з реєстровими козаками ребелізовавши і з ордою кон'юровавши татарською под Жовтими водами збили і о трех годинах на порох обоз і жовніре живцем зо всіми добрами, оружієм і арматою захватили і в неволю татарськую гетьманов Потоцького, коронного, Калиновського, польного, з многими шляхти задали» [4, с. 121]. Тут «речення — факт» переростає у «речення-картину». Ймовірно, сприймання таких складних словесних комплексів інколи було непротистим завданням і для самого автора. Саме цим можна пояснити характер приписок на полях. Вони резюмують сказане в основному тексті, «витагають» з нього особливо цінну інформацію, дають приховану оцінку, а водночас сегментують розповідь на частини: «Діло Лащове на самий великдень» [4, с. 106], «Стратегма козацкое» [4, с. 107], «Золотая рота» [4, с. 108], «Дуга на запусти в небі. Кодак муровано. Кодак бурено, Збитки козацькіі над капітаном. Присяга зрадливая реєстровців» [4, с. 114] тощо. Важко сказати, для кого автор призначав текст: для самого себе чи для стороннього читача. Більшість записів у ньому, так би мовити, безадресні, описові; однак є серед них й звертання до потенційних реципієнтів: «Юж мі ся с пам'яті вибило. Можете кто інший повідати, хто ся бога боїт».

Ці вступні зауваги підводять до попередніх висновків. Насамперед, вони показують, як автор Львівського літопису намагався побудувати свій текст. У принципі, він опирався на звичну схему хроніки, використовуючи у ролі смислових «риштувань» вже існуючі мовні та стилістичні кліше. Однак у пев-

них моментах хроніст відхилявся від усталених рамок. Тому частина тексту нагадує характерне для хроніки сухе фіксування фактів, а частина — деталізовану, забарвлену діалогами та описами, розповідь. Це робить текст строкатим, але водночас дає матеріал для виявлення його культурного тла. Ключем до цієї текстуальної «ентропії» є світогляд автора, міщанина XVII ст., і культурний контекст Львова — міста, у якому цей світогляд сформувався.

Категорії культури. Наступним пластом літопису, точніше, його зворотним боком, є категорії культури. Спробуємо коротко їх охарактеризувати.

Одним з основних у літописному контексті є концепт чи образ часу. Тут маємо два різновиди минулого: час минулий, «далекий», і час актуальний, «близький». Перший охоплює період 1339 і (орієнтовно) до 1621 р. Цей час для автора літопису є так би мовити, не «своїм», а чужим: інформацію про нього він черпає з книг, а не з власного життєвого досвіду. Так, перші два записи (1339 і 1471 рр.) у Львівському літописі взагалі чисто символічні. У них йдеться про завоювання Львова Казимиром Великим та про перетворення Київського князівства «на повіт» [4, с. 108]. Знаковим є те, що обидва тексти — цитати, узяті з «Хроніки» М. Кромера, і вписані у хроніку польською мовою з відповідним покликом («Kroniki 263 list») Вміщені вони тут не випадково: літописні події вписані у рамки певного історіософського циклу. Для автора Львівського літопису він починається з приниження галицьких русинів у XIV ст., а завершується тріумфом (чи «справедливою помстою») за давні кривди під час козацьких воєн XVII віку.

Проте й подальші записи Гунашевського, починаючи з 1498 р., відображають історію, запозичену з книг. Образ часу тут добре передає хронологічна сітка. Це — ряди дат, навпроти яких автор вписує знайдені у різних джерелах звістки. Тому значна частина «років» на перших сторінках літопису так і залишилися «порожніми». Для них не знайшлося «справжніх», значущих з погляду ранньоновітньої людини, подій. «Книжна» історія у літописі завершується 1621 р. З цього моменту, коли Гунашевський принагідно згадує про свою дитячу хворобу, текстуальний час набуває особистісного виміру, стає часом його дитинства, юності та зрілості.

Літописний час нерозривно пов'язаний з текстуальним простором. У міру того, як текст розгортається

у часі і літописець переходить від минулого до майбутнього, його «уявний погляд» спрямовується щонайменше в іншому географічному напрямку. Увага автора повільно, але невпинно переміщується із Заходу на Схід тогочасної речі посполитої і Центрально-Східної Європи загалом. Гунашевський — міщанин, тому зовнішніми орієнтирами для нього є, насамперед, містечка й міста: Ярослав, Радимно, Перемишль, Рогатин, Белз, Самбір, Мостиська, Судова Вишня, Яворів, Сокаль, Острог, Кам'янець-Подільський, Хотин, Переяслав, Київ, Лисянка (Лисінка), Бориспіль (Барисполь), Ченстохова, Луцьк, Смоленськ, Москва, Рим. Інколи погляд львівського міщанина охоплює цілі регіони, які він окреслює лише загально: Подоля («Подулле»), Полісся, «Білая Русь», «Сіверщина», «Волохи», «Польска», «Україна», або ще менш визначено — «Захід».

Проте плацдармом спостереження для автора весь час залишається Львів — місто, в якому він живе. Саме звідси він бачить довколишній світ — близький і далекий. Образ Львова у Львівському літописі репрезентований, на перший погляд, досить парадоксально. Якщо автор «Потрійного Львова» Бартоломій Зіморевич чи Себастьян Кльонович у своїй «Роксоланії» прославляють «столицю Русі», то Михайло Гунашевський дивиться на Львів дещо інакше. На сторінках його літопису це місто асоціюється з:

- візитами володарів: «Того ж року цар московський ся явил і ве Львові бул» (1605 р.) [4, с. 102]; «[А король его милость], коли бул ве Львові, їздил на проїздки, осмотривал вшистка і галичане с передмістя Галицького просили его королевську милость о свободу» (1634) [4, с. 113];

- релігійними урочистостями, а також появою нових будівель та інституцій: «Кляштор зложено в воеводином дворі на стрільниці» [4, с. 120]: «В тім же року церков посвящено во Львові святої пречистої» (1631) [4, с. 111]; «Церков святих П'ятниць во Львові господар волоський збудовал і посвящена була в тім року» (1645) [4, с. 120], «Петр Могила, воеводич молдавський, архимандрит київський печерський... ве Львові посвящовался у святої пречистої на митрополитство... А першее посвященне було в середу святочную, бо святого Юр'я було, другое в суботу, а третє в неділю проводную, і апарата взял на себе, которії сам патріарх святіший посвящовал» (1633) [4, с. 111—112];

- смертю відомих міщан: «умер староста львовський Мнішок пред рождеством Христовим. В тім же року на польськіє запусти до великого поста, во второк, умер арцибіскуп львовський Гроховський» (1644) [4, с. 120];

- шляхетськими конфліктами (звістки про війну Гербуртів і Стадницьких): «А Гербурт до Львова бул з'їхал, а Стадницькіі за ним, і стали обозом под святым Юрим, шкоду чинили по передмістю великую» (1607) [4, с. 103];

- публічними стратами «бунтівників»: «І ве Львові єдного дня под ратушем 19 порану стято, а ку вечеру в замку б так же стято, а старшину 4 панув в поле впровадили: Карвацького і Конського на паль убито, а Сцібора і Сума чвертовано» (1616) [4, с. 104];

- стихійними лихами — пожежами та епідеміями: «мор бул великий во Львові, що, мовили, і птах, як летів през місто, то впал і здох» (1599) [4, с. 102]. «А в неділю вночі вигоріло передмістя Краковське вшистко, і церквій згоріло 3: святого Феодора, святого Онуфрія, святого отця Николи; костелов 3: святого Яна, панни Марії, всіх святих; ормянських 3: монастир, святого Якуба і святого крижа і жидовская божниця єдна» (1623) [4, с. 105];

- війною та її наслідками: «Львов, боронячися, передмістя сами спалили всі округом. Воду отняли були козаки, рури поперетинавши. Замку Високого добули і люд вистинали, также по кляшторах все побрали і по церквах... У церкві святого Юря трупа 54 забитих людей, і татарин, на самий престол упади, розбився» (1648) [4, с. 12—123];

- економічними піднесеннями та депресіями, кризами, що змінюють звичний хід міського життя: «але бог дал великий урожай, же колода жита була по золотих три, гороху полу мірок по гроший 20 і вшистко було танє» (1639) [4, с. 120]; «дорожня ся почала, гроші в гору пошли, щораз вишше. Тяляри були по золотих 4, а червонії по золотих 6, а жита колода по золотих 24» (1620) [4, с. 105].

Загалом, у поле зору літописця потрапляють різнопланові аспекти міської повсякденності та соціального життя. Так, 1643 р. привертає його увагу не лише особливостями церковного календаря, але й міжетнічними конфліктами, погромами та пожежами: «Пасха вкупі. Георгія в неділю. Жидов на передмістю бурено. І святий Юрій погоріл» [4, с. 120]. Такі записи є, певною мірою, закономір-

ними, бо відображають реалії пізньосередньовічного міського життя.

Поряд з цим, Гунашевського приваблюють незвичайні, дивовижні події. Він занотовує у літописі «новини», які надходять до міста з інших країн, та описує різноманітні чудеса й знамення: «На дахах по домах щось писало і падовало, що і люде слихали, як о землю чим ударил, а по тому скот здихал барзо» [4, с. 102]. До цього ряду входять звістки про мор / «морове повітря» / «приморки» («Мор бул великий в Перемишлю і во Львові» (1595), пожежі, які нищать цілі міста («Радимна вигоріла вшистка, «Камянець-Подольський погоріл», «Ярослав погоріл вшисток у ярмарок»); посухи, неврожаї, нашествия саранчі, затемнення місяця («місяць гдєсь ся бул заділ, тільки з подполня а погордливої ночі таки єго не було в небі», 1638), народження незвичайних немовлят (зокрема сіамських близнюків у 1616 р.), «западання міст» і обвали будівель «на Заході» (під 1638 р), землетруси — явища, які викликали невпевненість і страх: «земля ся трясла о годині 20-туї, же зі окон шиби випадали, скляниці зі столув іспадали, а люди були в страху великом» [4, с. 104]. Натомість початок 1637 р. літописець взагалі описував як ланцюжок незвичайних явищ природи (землетрус — посуха — пожежі) та див («кривавий дощ»). При цьому він надавав їм особливого значення, щоб підкреслити власні релігійні симпатії й антипатії, зокрема надати хроніці антикатолицького спрямування: «новина була принесена от Риму, же там дощ падал кривий і град так великий, як полтора фунта олова, і перун ударил на капицу, где єсть у схованню папезьякая корона; мніх, літаючий над містом, воал: «Біда, тобі, біда Рима!». А бул в білих шатах. На пророчество тоє, що где мовить: «Горе тобі Віфсаїдо, ти Капернауме вознесися до небес» [4, с. 116—117]. Водночас в іншому контексті хроніст трактував природні катаклізми 1638 р. («огні» — пожежу, «суху землю» — посуху) як Божу помсту, що стосується усіх людей: «юж споминається, як перше, за фараона, була помста, так же і тепер: не досить, що на дереві хробацтва були, але єще горше — що посіяно, то і тоє поїдають в землі якієсь робаки. Помста божая!» [4, с. 120].

Проте загалом літописець акцентував на релігійних і національних стереотипах, чітко поділяючи світ

на «своїх» і «чужих». При цьому в тексті Гунашевського помітний виразний «синдром поділеного світу». У ньому, з одного боку, живуть «християни справедливі», а з іншого — їхні супротивники. Водночас «чужі» і свої етноси та соціальні групи у свідомості автора Львівського літопису також диференційовані. Повністю «чужими» для Михайла Гунашевського є татари і турки — представники нехристиянського культурного простору. Це — вороги, які грабують, вбивають, нищать, забирають людей у полон і сіють хаос, страх перед несподіваними нападами і грабунками: «Татаре вишли були і Галич спалили, шкоди много учинили» [4, с. 102]. «Турчин под Хотиням бул» [4, с. 105]. «Татаров великое мнозство розсіялося було. Не було того чоловіка, щоби ся не трвожил, навіть сам король у Варшаві у великой трвозі бул» [4, с. 104]. «Але орди люд незлічонний з собою до поганських країн зтягли ж во плін» [4, с. 122] тощо.

«Християнські народи» у сприйманні автора також поділені на «свої» та «чужі». До перших автор літопису зараховував. «Русь», виокремлюючи з неї козаків, образ яких у літописі неоднозначний. З одного боку, козаки для Гунашевського — захисники Русі та Речі Посполитої від різноманітних ворогів, від нехристиян, зокрема татар. Вперше слово «козак» на сторінках його літопису згадано у повідомленні з 1578 р. про страту Івана Підкови власне у зв'язку з нападами ординців: «Баторій бул во Львові і поїхал на лови, а казал козака Подкову стяти, бо посол турецький скаржил на него, що татарув біял і до Польщі недопущал» [4, с. 101]. Проте — підкреслює Гунашевський, — їх переслідують та страчують. Звідси — звістки про повстання під проводом Северина Наливайка: «Наливайко до Венгер ходил» (під 1596 роком) і «Наливайко згублено» (під 1597 р.) [4, с. 102]. Водночас козаки виступають у тексті й учасниками внутрішніх шляхетських конфліктів: «Знову Опалінський зі Стадницьким о пса войну точил, і людий погубили много. Наостаток Стадницькому козак Шевлюга голову втял, ланцуцькому», — читаємо під 1608 роком [4, с. 103]. У певний момент козаків та їхніх ватажків літопис подає крізь призму образу «Сагайдачного, гетьмана козацького», наділеного у тексті напівміфічними атрибутами безстрашного воїна, який гине лицарською смертю: «В той час Сагайдачний

спосродку турков, беручи по єдному, водил до свого обозу. Там его пострілено і умер, а в Києві лежить тіло его» [4, с. 104]. Крім того, козаки у його тексті постають вірними підданими Речі Посполитої та легітимними представниками її лицарського стану, яких благословляє сам королевич Владислав: «І так за помочцю божиєю а за стараннем козацьким сталося, где видячи старання їх, сам признал їм рицарство, і отримали звитязство великое» [4, с. 104]. Натомість, описуючи події 1630 р., автор уже відкрито зображає козаків оборонцями руського народу, яким протистоять «ляхи». Образ поляків у літописі зміщується від відносно нейтрального («ляхове отмінили календар» [4, с. 101]) до приховано, і, зрештою, явно негативного, наприклад: «[Дорошенко] завіл бул ляхов хорошенько, але не хотіл бити, мусили би ся були просити» [4, с. 105] або «того ж року пощастило ляхом» [4, с. 115]. Образ «ляха» у Гунашевського збігається з образом «латинника» — римо-католика, антипода русинів та православ'я: «Теди мнісі домінікани меч посвящовали і коло костела носили і през вшистку мшу на олтару лежал с тим докладом, же на то поганство, на русь, жеби їх викоренити» [4, с. 111]. Навіть догмати західної церкви та уявлення її вірних видаються літописцеві ілюзіями і обманом: «Перед смертю виділ пан Замойський пекло отвореноє і огонь геєнський, а они [єзуїти] правили, же «то чистець, не бойся» [4, с. 118]. Відповідно формується й стереотип польського воїна — жорстокого винищувача усього, що руське: «[Лаш] Лисінку містечко на самий день великодній вшистко вистинал, як мужов, так і жон, так і дітей, в церкві будучих, і попа з ними. По дорозі людей невинних, буле би тилько русин бил, забивали» [4, с. 106] «[Гетьман польський] розгнівавшись барзо..., послал хорогвій п'ять, под котрими було людей 7 сот, казали місто козацькое висічи, і жонок, і дітей, аби єдно бул русин» [4, с. 117].

Отже, поляки в інтерпретації Гунашевського виступають, фактично, недругами. Їхні проводирі, переконаний літописець, виношують не просто проєкт ліквідації козацтва, а й план тотального знищення «усієї русі»: «Аби впрод козаков, а затим во вшисткой Україні русь вистинати аж до Москви» [4, с. 117]. Логічно, що під 1636 р., коментуючи успіхи польського війська («пощастило ляхом»),

літописець додає на полях промовистий коментар: «Початок неволі козацької» [4, с. 115]. Тому козацька жорстокість щодо польських супротивників, на думку автора літопису, виправдана: це — відповідь на «звірства ляхів», «дзеркальне відображення» жорстокості коронного війська. Так, Самійло Лащ нищить жителів «Лисінки містечка», зневажаючи руську віру, на сам Великдень [4, с. 106]. У відповідь козаки мстяться на елітній «Золотій Роті»: «На світанню вшистких побито, і ноги не впустили, і там в окопі поклали і ховати не казали; где скарби великіі округне побрали» [4, с. 108]. Взагалі «ляхи» та їхні союзники у Гунашевського підступні супроти запорізьких козаків, яких постійно «хотять зносити», постійно нахваляються, що поневолять усю «русь» тощо («вшистких вас в п'ясті міти будемо») [4, с. 109]. Крім того, представники польської шляхти, за словами літописця, розглядають русь і козаків не як рівних собі, а виключно як «простих людей» — селян, здатних займатися лише землеробством та скотарством («Не хочу я з Грицями воевати, нехай ідуть до ролі, альбо свині пасити» — такі слова вкладає літописець в уста польського полководця [4, с. 104].

На тому ж полюсі «розділеного світу» Гунашевський вміщував тих, кого вважав ситуативними союзниками поляків: діячів унійної церкви, реєстрових козаків («реєстровців»), німців та євреїв. Перші у його тексті наділені демонічними рисами: «І далі їм, що і до сего часу мучать християн, як слуги і предтечі антихриста» [4, с. 102]. Саму унію, перефразовуючи слова Конєцпольського, автор Львівського літопису ототожнює з кривавою трагедією: «Теди, слише, показовал їм, слези отираючи, труп великий, тії слова мовячи: «Отож унія — лежить русь з поляками!» [4, с. 110]. У тому ж ключі львівський міщанин розповідає про зраду супроти руйнівників Кодака — запорожців Івана Сулими, яких «реєстровці» підступом запрошують до боротьби проти «ляхів», заманюють «до окопу», заковують у кайдани і посилають на страту до Варшави [4, с. 114—115]. Помічниками «ляхів» та автоматично — ворогами «русів» — у літописі виступають також і німецькі найманці. Так, «німці» у літописі підступом руйнують кілька руських монастирів, добиваючись до головного — «...до Межигорського монастиря хтіли штурмовати, леч ся чернці посте-

регли... Що ж, розумієте, в яком ми страху були, же юж в козацьком монастиру, на котрий вшисткі зубами скреготали! І певне, гди би ся їм ведлуг замислов їх повело, вшисткой би ся русі достало» [4, с. 109]. Їх смерть літопис трактує також у зниженому, зневажливому стилі: «А німці, як мухи, погинули» [4, с. 116]. До категорії прихованих ворогів козацтва літопис відносять і євреїв, які у його літописі фінансують «латинників»: «Того ж дня люд кролевський настигл, котрий, повідають, нанятий за жидовськіі бул пінязі» [4, с. 108]. З іншого боку, Гунашевський сприймав євреїв як купців, які через свій спосіб життя та неперемінливість у методах ведення торгівлі несуть загрозу міській спільноті. Зокрема, він зображав їх мимовільними рознощиками епідемії: «Люде злодії викрали домов 5, що у Ярославлю повимирало богатих людей щонайбільших, і тії речі принесли до Львова, і жиди во Львові передміськіі прикупили. І так з того почалося примирати помалу-малу» [4, с. 108].

Боротьбу запорозьких козаків з цими ворогами Гунашевський вважає, фактично, священною війною [17, с. 106], і навіть чудом. Цікаво, що описуючи це чудо, львівський літописець використовує соціальну символіку матеріальної культури, зокрема одягу XVII ст.: «З того [польського] обозу ледво хто уйшов, для оповідення чуда так знаменитого захован, і то в сермяжці, а не в блаватах, вишол» [4, с. 121]. Козацтво, у візії автора, стає інструментом Божого гніву, безоглядної справедливої помсти, спрямованої, передовсім, проти представників іншої віри — поляків, німців та євреїв: «А на Україні козаки броїли, ляхом деспекти чинили, німцюв як мух били, жидов різали, як кур, мніхов у костелах палили єдні, а другії гумна молотили, їздячи стада займовали, м'яса до бочок солили, живність собі готовали» [4, с. 119]. «Хмельницький розослал бул полковников... з козаками, до котрих навенцей хлопства в'язалося, і добивали містечок і міст, шляхту і жидов, і ляхов всіх впень стинаючи, а добра у всіх огулом отбираючи і обдираючи, і людей невинних губ'ячи, костели і кляштори луп'ячи» [4, с. 121]. Водночас, трактуючи козаків-«низовців» як гордих, незалежних представників рицарського стану, руської ідентичності та захисників православ'я, автор літопису боїться їхньої безпощадності. Він відзначає, що у запалі бою запорожці не розрізня-

ють «своїх» та «чужих»: «Єдного русина Попеля знашли в чернця, взяли і розстріляли, а другого с церкви святого Феодосія» [4, с. 108]. Під час війни козаки не зважають на вік та походження своїх супротивників. Як приклад у літописі наведено історію вісімнадцятирічного польського шляхтича Гломбоцького, який, віддавши соболеву шубу, пропонував великий викуп, але все ж не уникнув козацької розправи [4, с. 108].

При цьому Гунашевський підкреслював, що козаки для нього є, фактично, своїми, а інформації про усі події «за Дніпром» він запозичив з надійного джерела — письмових вісток одного із запорозьких гетьманів (якого, проте, називає досить невиразно — «якимось»): «Гетьманом козацьким ніякись Тимош Мигайлович Оренда, котрий рукою власною тії новини посилал знаємим своїм в року 1630» [4, с. 111]. Літописець не раз акцентує на постійному зв'язку між галицькими русинами-українцями і їхніми інформаторами «з України». Для нього козаки — це мешканці України, які живуть «за Дніпром» і сповідують східну віру, частина Русі, до якої зачисляють себе й львівські українці. Тому козацтво зображене у Львівському літописі в героїчно-пафосному ключі: «А козаки тиж не пишні: еше ся войско лятское не осмотрило, а они юж гдесь заділи 5 хорогвій (їдять не лупячи)» [4, с. 117]. «А козаки стали і оточилися так потенжене, хотяй би кілька літ їх доставали, то би їх не достали» [4, с. 119]. Водночас, коли козацькі війська опиняються під стінами Львова, вони, разом з татарами, трактують усю міську спільноту вороже, як об'єкт нападу: «Замку Високого добули і люд вистинали, также і по кляшторах усе побрали і по церквах» [4, с. 122—123]. Отож, козацькі війни в рецепції літописця — не лише виправдана помста, а й знищення, насильство і з польського, і з українського (руського) боку. Крім того, Гунашевський пов'язує бойові дії з недоїданням, розповсюдженням епідемій тощо: «Бул теж і голод всюди, куди тільки прошли войска козацькіі. Було і повітря ніякоєсь, бо люд мер окрутне повсюди наголову, навіть і в самих їх військах, набарзі на бігунки» [4, с. 122]. Проте війни захоплюють літописця. [див. 5]. Його увагу привертає майстерність бойових операцій, їх вдалі наслідки — особливо тоді, коли йдеться про козацтво чи «православну русь»

загалом («О чом довідалися козаки, пошло їх з тисячу альбо і больше. Оступивши тоє місто, отдали їм, же ніхто не знає, где ся поділи тії то 7 сот жолніров, бо і жадного забитого не знайшли, мовячи: «альбо їх поїли?»») [4].

Зрештою, інтерес до війни та пов'язаних з нею подій остаточно превалює на сторінках літопису. У міру того, як погляд літописця зосереджується на мілітарних успіхах козацького війська, Гунашевського перестають цікавити події в самому Львові. Літописець перестає доповнювати свій текст, та, ймовірно, покидає межі міста, яке дало назву його хроніці, і вона уривається описом далеких від Львова подій. Уяву автора займають ширші простори й проблеми. Проте він й надалі не полишає кола ідей, упереджень, страхів і надій, які засвоїв з дитинства. Фізично покидаючи Львів, колишній міщанин й надалі залишається в ньому — місті своїх побоювань, радощів і надій.

Натомість його текст залишається одним з класичних прикладів полемічно спрямованого мислення, яке дуже різко ділить світ на «ми» й «вони». Такий «непримиренний» погляд на суспільство характерний для доби, в яку жив Гунашевський — часу різких релігійних та соціально-економічних суперечностей, що вилилися у воєнні конфлікти 30—50-х рр. XVII ст. Цю ментальність не можна вважати системою у модерному розумінні того слова. Це — строката амальгама емоцій та ідей, на якій позначились проблеми й особливості національної свідомості тодішніх львів'ян та жителів Русі, для яких віра і етнос були близькими, майже синонімічними категоріями [19]. Водночас на підставі літописного тексту важко сприйняти тезу про те, що майже до середини XIX ст. на території пізнішої Галичини люди усвідомлювали себе крізь призму соціальної, конфесійної та мовної ідентичності, відокремлених одна від одної [22]. Справді, автор Львівського літопису вирізняє, насамперед, етно-конфесійні спільноти (православних/русинів чи православну русь і «латинників»-«ляхів» та іудеїв/євреїв/«жидів»). Його увага прикута, переважно, до трьох соціальних станів: «лицарів»-козаків («низовців», запорожців) і львівських міщан, які уособлюють одночасно православ'я і «русь», яким протистоїть польська шляхта. Крім того, наприклад, у одних контекстах літописець ототожнює Річ По-

сполиту та її структури (зокрема, королівське війсьсько) з окресленим етносом («ляхами»), а в інших — ні. Це можна трактувати і як прояв лояльності до держави, і як свідчення її етнічної диференційованості, і, навпаки, як імпліцитне, приховане ототожнення Речі Посполитої з Польщею («ляхами»). Водночас, коли Гунашевський послідовно протиставляє «русь», «ляхів», «німців» та «жидів»/євреїв і зближує місце «русь» з придніпровськими «козаками», то тим окреслює межі етнічних ідентичностей, об'єднуючи різні критерії (мову, віру, культурну традицію, кровну спорідненість) в одне ціле. Отож, в одному вимірі осмислення «націй і станів» у свідомості львівського хроніста, нібито однозначне, а в іншому, — таке, як і в авторів тогочасних ікон Страшного суду, на яких «народи» (зокрема ті ж козаки та русь) зображені не праворуч (як праведні), а ліворуч від Бога (як осуджені на «геєну вогненну») [20; 21]. Звідси — неоднозначна оцінка козаків у літописному тексті. Загалом же Львівський літопис (як і інші сучасні йому пам'ятки) дає аргументи і тим, для яких нації є первинними, постійними категоріями, і «конструктивістам» (які датують створення «політичних націй» відносно пізнім часом, XVIII—XIX ст.), залежно від того, з яких позицій прочитувати його повідомлення.

Так чи інакше, настрої суспільства, в якому жив літописець, не можна назвати мирними й спокійними. Релігійна й етнічна толерантність для нього теж, фактично, була анахронізмом. Власне тому уяву пізньосередньовічного міщанина привертали етноконфесійні диспропорції, війни та конфлікти сучасного йому соціуму. Його знання про світ також не можна назвати раціональними у модерному розумінні того слова. Авторитетними джерелами для літописця є, передовсім, релігійні та полемічні тексти (зокрема антикатолицька Пересторога), а водночас — польські хроніки, з яких він черпає звістки про ті події, які виходять за межі його власної пам'яті. Отож, Львівський літопис — свідчення того, що повсякденне мислення пересічної людини XVII ст. було сплавом побутових клопотів та любові до сенсацій. Літописця цікавило, з одного боку, те, що його оточувало у місті, а з іншого — звістки про природні катаклізми, незвичайні явища — «знамення», містичні чудеса і чари. Водночас посилений інтерес до цих феноменів викликав у нього й природний ост-

рах. Усе це дає змогу розглядати літописний текст як вираз психологічної багатомірності людини XVII ст., її етнокультурних орієнтацій, щоденних потреб та інтелектуальних запитів. Саме тому Львівський літопис залишається одним з ключових джерел для реконструкції духовного світу львівських українців у ранню нову добу.

1. *Александрович В.* Західноукраїнські малярі XVI ст. Шляхи розвитку професійного середовища / Володимир Александрович. — Львів : Місіонер, 2000. — 312 с. — (Студії з історії українського мистецтва. — Т. 3).
2. *Александрович В.* Львівські малярі кінця XVI ст. / Володимир Александрович. — Львів : Місіонер, 1998. — 198 с.
3. *Балушок В.* Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників / Василь Балушок. — К. : Наукова думка, 1993. — 120 с.
4. *Бевзо О.* Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження / Олександр Бевзо ; вид. 2. — К. : Наукова думка, 1971. — 200 с.
5. *Голик Р.* Війна і Русь: Еволюція уявлень про збройні конфлікти у середньовічній та ранньомодерній культурі та їх рецепція у модерній Галичині / Роман Голик // *Actes testantibus.* Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність). — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. — Вип. 20. — С. 212—236.
6. *Голик Р.* *Leopolis multiplex.* Образ Львова і стереотипи повсякденності у міській культурі XV—XVIII ст. / Роман Голик // *Історія Львова : у трьох томах.* — Львів : Центр Європи, 2006. — Т. 1. — С. 273—280.
7. Економічні привілеї міста Львова XV—XVIII ст.: привілеї та статuti ремісничих цехів і купецьких корпорацій / упоряд. Мирон Капраль. — Львів : Піраміда, 2007. — 815 с. — (Львівські історичні пам'ятки. — Т. 4).
8. *Замостяник І.* Протоколи судового процесу львівського столяра Яна Гавловича як джерело до вивчення матеріальної та звичаєвої культури початку XVII ст. / Ірина Замостяник // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* — 2004. — Вип. VIII. — С. 430—444.
9. *Замостяник І.* Тестамент львівського архітектора Павла Римлянина (1618) / Ірина Замостяник // *Український археографічний щорічник.* — 2009. — Вип. 13/14. — С. 457—466.
10. *Ісаєвич Я.Д.* Джерела з історії української культури доби феодалізму. XVI—XVIII ст. / Ярослав Ісаєвич. — К. : Наукова думка, 1972. — 144 с.
11. *Исписание летом от рождества Христова року 1498 и по нем идущих // Южнорусские летописи.* Издание

- Киевской комиссии для разбора древних актов / под ред. О.И. Левицкого. — К., Б. р. — С. 1—23.
12. Капраль М. Національні громади Львова XVI—XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / Мирон Капраль — Львів : Піраміда, 2003. — 440 с.
 13. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження та матеріали / Іван Крип'якевич. — Львів : Б. в., 1994 — 394 с. — (Львівські історичні праці. Джерела. — Вип. 2).
 14. Львовская русская летопись // Русский исторический сборникъ, издаваемый Обществом истории и древностей российских / ред. проф. Н. Погдин. — М., 1839. — Т. 3. — Кн. 3. — С. 233—267.
 15. Львовская летопись // Науковий збірник, видаваний літературним обществом Галицько-руської математики / введене, примечания и заключение А.С. Петрушевича. — Львовъ, 1868. — С. 255—294.
 16. Петришак Б. «Лицар пера і каламаря» — писар міста Львова Войцех Зимницький (1583—1639) / Богдана Петришак. — Львів : Б. в., 2011. — 208 с. — (Львівські історичні праці. Дослідження. — Вип. 3).
 17. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / Сергій Плохій. — К. : Критика, 2005. — 496 с.
 18. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50 томах. — К. : Наукова думка, 1984. — С. 194—470.
 19. Chynczewska-Hennel T. Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w. / Teresa Chynczewska-Hennel. — Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. — 190 s.
 20. Himka J.-P. Last Judgment Iconography in the Carpathians / Jean-Paul Himka. — Toronto : University of Toronto Press, 2009. — 301 p.
 21. Himka J.-P. On the Left Hand of God: «Peoples» in Ukrainian Icons of the Last Judgment / Jean-Paul Himka // State, Societies, Cultures East and West: Essays in Honor of Jaroslaw Pelenski. — New York : Ross Publishing Inc., 2004. — P. 317—349.
 22. Kuzmany B. Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert / Bories Kuzmany. — Wien ; Boehlau, 2011. — 406 s.
 23. Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku / Władysław Łoziński. — Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1890. — 305 s.

Roman Holyk

A TOWNSMAN AND HIS TOWN: DAY-BY-DAY LIFE AND ETHNOCULTURAL STEREOTYPES BY LVIV TOWNSFOLK in the XVII c. (exemplified by Lviv Chronicle)

The article presents analytic study on concepts of early modern Lviv in the consciousness of its inhabitants. Owing to the cases noted at the Lviv chronicle a research-work on Leopoldians' views of urban space and time, military conflicts and ethnocultural identities of townsfolk's communities has been exposed.

Keywords: Lviv, Lviv chronicle, urban culture, mentality, ethnocultural stereotypes.

Роман Гольк

МЕЩАНИН И ГОРОД: ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ ЛЬВОВЯН в XVII в. (на примере Львовской летописи)

Статья рассматривает представления о раннемодерном Львове в сознании его жителей. На примере Львовской летописи исследовано восприятие городского пространства и времени, военных конфликтов и этноконфессиональных идентичностей в ментальности львовян.

Ключевые слова: Львов, Львовская летопись, городская культура, ментальность, этнокультурные стереотипы.